

KÜRESEL KRİZLERİ TETİKLEYEN NEDENLER VE KÜRESEL KRİZİN TÜRKİYE BOYUTU

THE REASONS OF GLOBAL CRISIS AND THE TURKISH DIMENSION OF THE GLOBAL CRISES

Yrd.Doç.Dr. Mevlüt KARABIÇAK*

ÖZET

Çalışmanın amacı son yıllarda giderek artan, neredeyse tüm ülkeleri etkisi altına alan, özellikle de gelişmekte olan ülkelerin daha büyük ölçüde olumsuz etkilendiği ekonomik krizleri tetikleyen nedenler üzerinde durmak ve bunları önleyecek mekanizmaları araştırmaktır. Bu amaçla bu alandaki literatür taranmış ve yaşanan küresel ekonomik krizin sonuçlarını açıklayabilmek için büyük ölçüde Dünya Bankası ve IMF verileriyle, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, T.C.Merkez Bankası, YASED gibi kuruluşların da yayınlarından yararlanılmaya çalışılmıştır. Uluslararası piyasalarda ortaya çıkan finansal olumsuzlukların bu sektörde ani ve öngörülemez negatif beklentilere yol açarak özellikle reel sektör üzerinde yıkıcı etki yaptıkları, büyümeyi azalttıkları ve istihdamda aşırı gerilemeye neden oldukları gözlemlenmektedir. İşte bu çalışmada ekonomik krizle birlikte ortaya çıkan negatif etkilerin nedenleri üzerinde durulacak ve sonuçları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the triggering reasons of ever-increasing economic crisis negatively affecting all the countries, especially the developing countries and discover mechanisms preventing them. In this perspective the concerned literature has been reviewed and the publications of World Bank and the IMF, Turkish Institute of Statistics, the Ministry of Finance, the Treasury, Turkish Central Bank and YASED (Turkish International Investors Association). It is observed that financial negations experienced in international markets have sudden and unpredictable destructive effects on real sector, decrease economic growth and have substantial decreasing effects on employment. In this study, the reasons of these negative effects caused by economics crises are examined and the results are evaluated

Ekonomik krizler, reel sektör, istihdam, büyüme
Economic crises, real sector, employment, growth.

* Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

1. GİRİŞ

Ekonomilerin dışı açıldığı ve mübadelenin hızla genişlediği pek çok ülkede, daha 19. Yüzyılın ilk yarısından itibaren önemli sayılabilecek pek çok ekonomik krizin yaşandığı bilinmektedir. Bu krizlerden birden çok ülkeyi etkisi altına alan ve nispeten daha yaygın olanları; 1816, 1837, 1847, 1857, 1866, 1873, 1893, 1907, 1920, 1929, 1931–1933, 1950’ler, 1960’lar, 1974–1975, 1979–1982, 1982–1987, 1997–1998¹ ve en son olarak da 2008-2009 tarihlerine rastlamaktadır. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı bu krizlerin en büyüklerinden biridir. Kindleberger, 1929 bunalımında uluslararası işlevi olan bir son merciin bulunmamasından dolayı bu krizin çok yaygın, çok derin ve çok uzun sürdüğünü belirtmektedir².

2008 yılından itibaren yaşanan, olumsuz etkileri 2009 yılında da süren ve olumsuzlukların tam olarak ne zaman sona ereceği henüz kestirilemeyen küresel kriz ise neredeyse tüm ülkeleri etkisi altına almış gibi gözükmektedir. Temelde ABD kaynaklı olduğu düşünülen son küresel kriz tüm dünyada, bu belirsizlikten dolayı 1929 bunalımını hatırlatan bir derinlik korkusu yaratabilmiştir. Uluslararası bankacılık sisteminde peş peşe iflasların yaşandığı, finansal sistemin temelden sarsıldığı kapitalist gelenekten beslenen ve ekonomiye müdahaleyi olumsuzlukların başlıca nedeni sayan ülkelerin bile krizden çıkış için yüksek maliyetlere katlandığı ve ardı ardına ekonomik paketlerin yürürlüğe konulduğu günümüzde, kapitalizm dinamiklerinin bir kez daha masaya yatırıldığı görülmektedir³.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE SINIFLANDIRMA

Etimolojik Kökeni Yunanca krisis kelimesine dayanan kriz kavramı özellikle tıp bilminde çok yaygın olarak kullanılmakta ve aniden ortaya çıkan bir hastalık belirtisi olarak anlaşılmaktadır. Ekonomi bilimindeki kriz kavramı ise, önceden bilinmeyen ve öngörülemeyen bazı gelişmelerin makro düzeyde devlet ve mikro düzeyde firmaları ciddi olarak etkileyebilecek sonuçlar ortaya çıkarması şeklinde tanımlanabilir⁴.

Ekonomik krizler, reel sektör krizleri ve finansal sektör krizleri olmak üzere iki temel ayırımı tabi tutulabilmektedir. Reel sektör krizleri kendisini daha çok, mal ve hizmet piyasalarıyla işgücü piyasalarında hissettirmektedir. Mal ve hizmet piyasalarındaki kriz genellikle, enflasyon krizi ve durgunluk krizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Finansal kriz ise, bankacılık krizi, döviz krizi ve borsa krizi olarak sınıflandırılabilir. Döviz krizinin en yaygın olanı ise ödemeler dengesi krizi ve döviz kuru krizidir⁵.

¹ Charles P. KINDLEBERGER, **Cinnet, Panik ve Çöküş** (Mali Krizler Tarihi), Çev; Neşenur DOMANIÇ, Scala Yayıncılık, Nisan 2004, İstanbul, s.364-362.

² Charles, P. KINDLEBERGER, **age**, s. 4.

³ Hidayet KESKİN ve Murat Ali DULUPÇU, “Küresel Finansal Krize Yönelik Değerlendirmeler Üzerine Bir Eleştiri”, SDÜ, SBE, 2008/1, Sayı: 7, s..3.

⁴ Coşkun Can AKTAN, Hüseyin ŞEN, “Ekonomik Kriz, Nedenler ve Çözüm Önerileri”, Yeni Türkiye Dergisi, 2002/1, s.1. http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-sen-ekonomik-kriz.pdf, erişim:24.11.2010.

⁵ Aykut KİBRİTÇİOĞLU, “Türkiye’de Ekonomik krizler ve Hükümetler, 1969–2001” Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt 1, Yıl 7, Sayı 27 (Eylül-Ekim): s. 174–182;

3. EKONOMİK KRİZLERİN OLUŞUM MODELLERİ

Krizlerin ekonomik etkilerini ölçmeye yarayan modeller genellikle, Latin Tipi Modeller ve Asya Tipi Modeller olmak üzere iki ana gruba ayrılmaktadır. Latin Tipi Modeller kendi içinde, Spekülatif Atak Modeli ve Kendi Kendini Besleyen Model olarak iki alt grupta yer almaktadır⁶. 1970’li ve 1980’li yıllarda özellikle Latin Amerika ülkelerinde oluşan krizleri açıklamak için geliştirilen Latin Tipi modeller, Birinci Nesil modeller olarak da isimlendirilmektedir. Bu modellerin temeli Krugman’ın 1979 yılındaki çalışmasına dayanmakta ya da aynı çalışmanın bir devamı niteliğindedir⁷. Bu nedenle bu modele Krugman Modeli de denilmektedir. Bu modele göre sabit kur geçerli iken, iç kredi hacminin para talebinin üstünde artması, yavaş ancak sürekli bir biçimde ülke rezervlerinin azalmasına ve ülke parasına yönelik spekülatif çıkışların artmasına neden olmaktadır⁸.

Obsfeld’in 1994 yılındaki çalışmasına dayanan İkinci Nesil Modeller ise, sabit döviz kuru sürdürme isteğini, daha genişletici bir para politikası uygulanma zorunluluğunun yarattığı bir çelişkinin sonucu olarak görmektedir⁹. Kriz konusunda geliştirilen bir başka model ise, Hyman Minsky’in modelidir. Minsky’in geliştirdiği bu model kredi sisteminin istikrarsızlığına yaptığı vurguyla, J. Stuart Mill, Alfred Marshall, Knut Wicksell ve Irving Fisher gibi klasik iktisatçılar tarafından geliştirilen modellerin bir devamı niteliğindedir. Minsky’e göre krize neden olan olaylar, makro-ekonomik sistemde bazı dış etkilere bağlı olarak büyüyen dışsal şokların ağırlık kazanmasıyla ortaya çıkmaktadırlar¹⁰.

Asya tipi kriz modelleri ise; Yayılmacı Kriz Modeli, Eşgüdüm Başarısızlığı Kriz Modeli ve bu temel modelleri esas alan Diğer Açıklayıcı Yaklaşım ve Kriz Modelleri olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı Yayılmacı Kriz Modelidir. Krizlerin yayılmacı bir özellik arz etmesi Latin tipi krizlerde de görülmesine karşın, Asya tipi krizlerde bu özellik daha baskındır. Bu modele göre her hangi bir ülkede ortaya çıkan kriz, diğer ülkelerle ilişkilendirilmektedir. Diğer bir ülkeyle ortak özellik taşımayan bir kriz bile, ülkeden diğerine çeşitli kanallarla ulaşabilmektedir¹¹. Diğer Açıklayıcı Yaklaşım ve Kriz Modelleri oluşan krizleri; dış faktör etkisine, kendi kendini yaratan paniklere, finansal baloncuk ve yatırımların azalan marjinal verimliliğine, sorunlu bankacılık sistemi ve piyasa kırılma hallerine, IMF’nin krizlere yaklaşımına ve

<<http://www.econturk.org/Turkiye.htm>><http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ytd-kibritcioglu.pdf> s.9>, (Erişim: 24.11.2010).

⁶ Oğuz YILDIRIM, “Kriz Deneyimlerinin Kavramsal Olarak Farklılaştırılması: Latin Tipi Kriz ve Asya Tipi Kriz Modelleri”, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Editörler: Halil SEYİDOĞLU ve Rıfat YILDIZ, Makale Derlemesi, Arıkan Yayınları, Denizli 2006, s. 112–113.

⁷ Süleyman DEĞİRMEN v.d., “Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Reel Ekonomi Göstergeleri”, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri, Editörler: Halil SEYİDOĞLU ve Rıfat YILDIZ, Makale Derlemesi, Arıkan Yayınları, Denizli 2006, s.467.

⁸ Oğuz YILDIRIM, agm, s. 113.

⁹ Oğuz YILDIRIM, agm, s. 117.

¹⁰ Charles P. KINDLEBERGER, age, s.22.

¹¹ Oğuz YILDIRIM, agm, s.120- 123

uluslararası sermaye piyasalarında yaşanan aşırı ve ani değişimlere dayandırmaktadırlar¹²

4. KÜRESEL KRİZLERİ HAZIRLAYAN NEDENLER

Günümüzdeki bazı yaklaşımlar, bir ülkede yaşanan ekonomik krizleri genellikle küresel gelişmelere bağlamakta ve küreselleşmeci bir tezdin söz etmektedirler. Bu tezin temelinde, küreselleşmenin günümüzdeki siyasi gücün niteliğini ve biçimini değiştirdiğine ilişkin bir inanç yatmaktadır. Küreselleşmecilere göre pek çok ulus devletin egemenlik hakkı bir dönüşümün eşliğindedir. Bu dönüşümde küresel sermayenin büyük etkisi bulunmaktadır. Küresel sermaye özellikle 1980'lerden itibaren uygun uluslararası kurumlar oluşturarak, bir ulusal devletin küresel piyasa karşısındaki iktidarsızlığının temelinde hangi ihtiyacı yattığını keşfetmiştir. Bu görüştekilere göre ihtiyaç, finansal yetersizlikten kaynaklanmaktadır ve bu yetersizlik ancak küreselleşmeyle aşılabılır. Ekonominin finansal serbestleşme ve dış dünya ile bütünleşme derecesi arttıkça, hükümetlerin elindeki piyasaya müdahale araçlarının sayısı azalmaktadır. Üstelik hükümetlerin elinde uygulayabilecekleri başka araçlar da kalmamaktadır. Bundan dolayı, dünya ekonomisinde yaşanan bir genişleme, durgunluk ya da istikrarsızlık durumu, birçok ülkeyi aynı anda etkisi altına alabilmektedir¹³. Küreselleşme karşıtları, krizlerin temel nedenlerinden birinin bu küreselleşmeci proje olduğunu savunmakta ve küreselleşmenin yol açtığı üç kriz anından bahsetmektedirler¹⁴. Bunlardan ilki 1997'de Asya'da yaşanan mali krizdir ve Tayland'da 1 milyon, Endonezya'da ise 20 milyon insanın, bir hafta içerisinde yoksulluk sınırı altına düşmesine neden olmuştur. Küreselleşmeci projenin ikinci kriz anı kendisini, Aralık 1999'da Seattle'de Dünya Ticaret Örgütünün çöküşüyle göstermiştir. Küresel krizin üçüncü anı ise, dünya borsalarının çöküşü ve Clinton genişlemesinin sona erişidir.

Yine bazı yaklaşımlar, tasarrufların büyük ölçüde küreselleştigiğine vurgu yaparak, bir ülkedeki tasarruf açığının ancak dış tasarruflarla kapatılabildiğini, cari işlemler dengesinde açık verilmediği sürece ülkedeki büyümenin azalacağını savunmakta ancak, sağlam bir ülke ekonomisinin güçlü tasarruf mekanizmalarına sahip olmakla mümkün olabileceği gerçeğini göz ardı etmektedirler. Bu ve benzeri durumlar, krize açık ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlıkların daha da kronik hale gelmesine neden olabilmektedirler. Çünkü böyle bir durumda hızlı büyüebilmek için, daha çok dış borca ihtiyaç duyulmaktadır. Yüksek düzeyde bir borçlanma ise uygun koşullu ve uzun vadeli olmadığı sürece, ekonominin döviz gereksinimi daha da artırmaktadır. Bununla birlikte ülke ekonomileri çoğu kez daha büyük olumsuzluklara kapı aralamakta, kurlar sıkça değişmekte, piyasalara

¹² A.FREEMAN, B.KAGARLITSKY, **Küreselleşmenin Krizi**, (Çeviri, İ.YILDIZ, B.KARA)Yordam Kitap, Ayhan Matbaası,İstanbul 2007, s.12

¹³ Gülten KAZGAN, **Türki'ye Ekonomisinde Krizler (1999-2001)**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008, s.3.

¹⁴ A.FREEMAN, B.KAGARLITSKY, age, s.110-113.

duyulan güven azalmakta ve tüm bu gelişmeler ekonomik krizleri tetikleyebilmektedir¹⁵.

Küresel krizleri salt ekonomik gelişmelere bağlamak doğru bir yaklaşım değildir. Krizlerinin nedenlerini sadece ekonomik kavramlarla açıklamaya çalışmak, konuya bir anlamda yüzeysel yaklaşımdır. Kriz nedenleri ekonomik olduğu kadar siyasi de olabilmektedir. Francis Fukuyama'nın Newsweek'e yazdığı "Amerikan AŞ'nin Çöküşü" başlıklı makalesinde krizin nedenleri analiz edilirken, özellikle bozulan dünya düzeninin çöken iki ayağından birisinin ekonomik, diğerininse siyasi olduğuna vurgu yapmaktadır. Fukuyama makalesinde; Ronald Reagan'ın uygulama fırsatı bulduğu, düşük oranlı vergiler, genişletilmiş para-maliye politikaları ve yetkileri sınırlandırılmış hükümetlerin ekonomik büyümenin lokomotif olacağı şeklinde özetlenebilecek görüşün, kapitalizmin mutlak vizyonu ve liberal demokrasinin tüm dünyada savunuculuğunu yapan bir Amerikan tezi olduğunu açıklamaktadır. Uygulanan bu politikaların her ülkede ya da her ekonomide aynı sonuçları sağlaması elbette beklenemez. Çünkü her ülkenin ekonomik ve siyasi koşulları birbirinden farklıdır. Genelde uygulanan bu politikaların gelişmekte olan ülkeleri nasıl zora soktuğu, ülkelerin ekonomik yapılarını nasıl olumsuz etkilediği ve siyasi yapılarını nasıl değiştirdiği, Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ve tarihinin en keskin küçülüşü olarak ifade edilen %-9,5'luk negatif büyüme, artan işsizlik ve sonrasında yaşanan politik gelişmelerden de görülebilir¹⁶.

Cumhuriyet tarihimizin, pek çok ekonomik krize sahne olduğu bilinmektedir. Bunların bazılarını dış kaynaklı gelişmelere bağlamak mümkündür. Örneğin 1929 Büyük Dünya Krizi ve II. Dünya Savaşı, Kore Savaşı, Körfez Savaşı gibi. Olaylar ülkemiz ekonomisini önemli derecede olumsuz etkilemiştir. Krizlerin büyük bir kısmı ise, kendi ekonomik politikalarımızdaki yetersizlikten ve önlem almada ortaya çıkan gecikmelerden kaynaklanmaktadır. Gerek 1980 öncesinde ve gerekse 1980 sonrasında yaşanan ekonomik krizlerin büyük bir bölümünde, yüksek kur ayarlamalarının önemli bir payı olduğu düşünülmektedir. Bunun en başlıca nedeni döviz rezervlerindeki yetersizliklerdir. Çünkü olumsuz ekonomik koşullarda döviz rezervleri süratle tükenmekte, kurlarda ani ve öngörülemeyen yükselişler yaşanmakta, ülke parası süratle değer yitirmekte ve bu olumsuz gelişmeler piyasaları daha da kırılan yapılarak krizleri tetiklemektedir.

Türkiye, 1980 öncesinde pek çok ekonomik krize sahne olmasına karşın en derin etkinin yaşandığı krizler, 1980 sonrasına ait olanlardır. Ülkemizde 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizlerin belki en önemlileri; 1994, 1998 ve 2001 yıllarında yaşananlarıdır¹⁷. Bunda 1980 sonrası uygulanan dışa açık ekonomi politikalarının büyük rolü vardır. Esasen.

¹⁵ Merih PAYA, **Makro İktisat**, Filiz Kitapevi, İstanbul 2007, s. 169.

¹⁶ Selçuk TEPELİ, Newsweek, 01.11.2008, <<http://www.newsweekturkiye.com/haberler/detay/13696/Yarinin-sorusu?reload=true>>, (Erişim: 23.11.2009).

¹⁷ Mahfi EĞİLMEZ, **Küresel Finans Krizi**, Remzi Kitapevi, 5. Basım, Mart 2009, S.66.

1994'te kendini gösteren kriz, Türkiye ekonomisinde 1990'dan itibaren var olan dengesizliklerin bir yansımasıdır.

1990 yılından itibaren finansal ve reel kesimden alınan vergilerde ciddi bir artış yokken, kamu kesiminde ücretler büyük ölçüde artırılmıştır. Bu artışlar, borçlanmayla sürdürülmeye çalışılmıştır. Böylece kamunun artan borçlanma talebi, faiz oranlarını ve faiz ödemelerini aşırı yükseltmiştir. Bu dönemde, spekülasyon şifkinlikleri sınırlayacak ve sermaye girişlerinin vadesini uzatacak vergileme gibi önlemler alınmamış, uygulanan bu yanlış politikalar yüzünden sermaye girişleri yönetimi karşısında başarısız olunmuştur. Sonuçta 1994 Ocak ayında döviz kurları 19000 TL/\$ iken, Nisan 1994'te tam iki kat artarak 38000 TL/\$'a yükselmiş ve uluslararası rezervler 3 milyar dolara düşmüştür. Böyle bir durumda sabit kur ile uyumlu olmayan para politikası, krizin çıkmasına neden olmuştur. Bu yönü ile 1994 krizi, Birinci Nesil Kriz Modellerine benzemektedir. 5 Nisan 1994'te dengeleri yeniden kurmak için önlemler paketi açıklamak zorunda kalınmış ve yıllık faiz oranları %400'ler gibi inanılmaz düzeylere ulaşmıştır. Alınan bu önlemler bir yandan döviz girişlerini artırırken, diğer yandan da dolarizasyonu körüklemiştir¹⁸. Yani kriz öncesi etkili olan dengesizlikler, kriz sonrasında da devam etmiştir. 17 Ağustos Depremi bu dengesizlikleri daha da büyütmüş ve Aralık 1999'da IMF'le yeni bir istikrar programına gidilmiştir.

Aralık 1999'da IMF'ye verilen niyet mektubunda 2000 yılı sonu itibariyle enflasyon oranı TÜFE olarak %25'e, 2001 yılı sonu itibariyle %10-12 Aralığına ve 2002 yılı sonu itibariyle de tek haneye düşürüleceği amaçlanmıştır. Bu programda ekonomik ve sosyal yapıyı büyük ölçüde etkileyecek çok sayıda yapısal reform yer almakla birlikte, döviz kurunun nominal çapa olarak kullanılması, programın başında yüksek döviz girişlerine bağlı olarak faiz oranlarını süratle aşağı çekmiştir. Faiz oranlarındaki bu yüksek düşüşün yatırımları artırması beklenirken daha çok bireylerin tasarruf eğilimini azaltmış ve tüketim talebinin aşırı bir biçimde artmasına neden olmuştur. Artan bu tüketim talebi ithalatı tetikleyerek dış ticaret açıklarını büyütmüş, aynı zamanda da enflasyonu körüklemiştir. Ortaya çıkan bu olumsuzluk zamanında düzeltici bir kur ayarlaması ile giderilemediği için dengeler yeniden bozulmuş ve bu durum ülkeyi 2001 krizine taşımıştır. Yapısal reformların tamamlanamaması, düzeltici kur ayarlamalarında geç kalınması, kısa süreli sermaye girişlerine engel olunamaması, bankacılık sektöründe yapılması gereken düzenlemelerin gecikmesi, bu programı başarısızlığa götüren başlıca unsurlar olarak düşünülmektedir¹⁹.

2008 yılından itibaren ABD'deki yüksek riskli ipotekli konut kredileri ve menkul kıymet borsalarından kaynaklanan yeni bir kriz dalgası, öncelikle ABD olmak üzere gelişmiş tüm ekonomileri ve sonrasında da gelişmekte olan diğer ülke ekonomilerini etkisi altına almıştır. 2001 yılı krizinin yaraları daha tam olarak sarılmamışken, ülkemizin de bu küresel dalgadan önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. 2008 yılından itibaren

¹⁸ Yakup KEPENEK ve Nurdan YENTÜRK, *Türkiye Ekonomisi*, Remzi Kitapevi, 22. Basım, 2009, s.580 – 586.

¹⁹ Yakup KEPENEK ve Nurdan YENTÜRK, *age*, s.587 – 592.

aniden alevlenen ve küresel dünyayı adeta kasıp kavuran, hatta kimilerine göre 1929 dünya ekonomik bunalımından da ürkütücü sonuçlar doğurabileceği öne sürülen bu küresel kriz, neredeyse tüm dünyanın gündemine taşınmıştır. Krizin baş göstermesiyle birlikte küresel büyümede büyük ölçüde yavaşlama sinyalleri ortaya çıkmıştır. Dünyanın başlıca ülkeleri bu finansal olumsuzluklardan değişik ölçülerde etkilenmiştir.

Petrol fiyatlarının hızla artması ve Temmuz 2008'den itibaren 150 dolar seviyesine yükselmesi, gıda fiyatlarında hissedilir artışlara yol açmış ve enflasyonu yeniden küresel bir endişe kaynağına dönüştürmüş ve ekonomik büyümede önemli düşüşler baş göstermiştir. Bu ve benzeri gelişmeler uygulanan ekonomi politikalarını belirsizleştirmiş ve dünyadaki başlıca merkez bankaları bu süreçte bir ikilem içerisinde kalmıştır. Böyle bir durumda enflasyondaki yükselişin önlenmesi faiz oranlarında bir artış gerektirirken, büyümedeki yavaşlama faiz oranlarında bir düşüş gerektirmiştir²⁰. Buna rağmen merkez bankaları faiz oranlarında bir değişikliğe gitmeme eğilimindediler. ABD'de Tüketici fiyatları %5,6 ile son 17 yılın en yüksek seviyesine ulaşmış olmasına rağmen beklenenin tersine FED faiz oranlarını, kredi sıkışıklığını giderilebilmek için %2'ler seviyesine düşürmüş, vergi iadeleri sağlanmış ve ihracatı desteklemiştir. Alınan bu genişletici para ve maliye politikaları sayesinde zayıflayan AB ve Japon ekonomilerine göre ABD ekonomisi, ilk yarıyıldan beklenmedik bir biçimde iyi tutunarak resesyona girmekten kurtulmuştur. Ancak ABD ekonomisini etkileyen negatif faktörler halen devam etmektedir²¹. AB ülkelerinde de durum bundan farklı değildir. AB ülkelerinde Reel GSYİH'daki artış 2007 yılında ortalama olarak % 3,2 iken, küresel krizin başladığı 2008 yılında %0,8'e, 2009 yılında ise - %4,1 düşmüştür. 2010 yılında ise halen %1,7'ler düzeyindedir. Yine AB ülkelerinin enflasyon oranları 2007'de %1,7 iken, krizin başladığı 2008 yılında %3,7'ye yükselmiş, 2009 yılında ise süratle düşerek %0,9'lara gerilemiştir. 2010 yılında ise yeniden %1,9'a yükseldiği görülmektedir. AB ülkelerinin 2001 yılı büyüme ve enflasyon oranlarında 2010'a göre ciddi bir değişiklik beklenmemektedir.²²

Bu süreç diğer ülkeleri olduğu gibi ülkemizi de olumsuz etkilemiştir. Şöyle ki, Türkiye'deki uluslararası yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyen ve ekonomik-siyasi gelişmelere yönelik değerlendirmelerini içeren ve yatırım ortamının nabzını tutan YASED Barometre Araştırması sonuçlarına göre, uluslararası yatırımcıların % 61'i küresel krizin olumsuz etkilerinin halen sürmekte olduğunu belirtmekte ve bu olumsuzlukların ancak 2010 yılı sonlarından itibaren ortadan kalkabileceğini düşünmektedirler. Bu araştırmada ekonomik ortamda iyileşme beklentisinin de düşük çıktığı görülmekte ve dünyada uluslararası doğrudan yatırımlar için ekonomik ortamın daha iyiye gideceğine inanan yatırımcıların oranı % 37 iken, bu yatırımcılardan % 29'u ekonomik ortamın daha da kötüye gideceğine, %

²⁰ Melih GÜRSOY, **Ekonomik ve Finansal Krizler Dünü ve Bugünü**, MG Yayınları, İstanbul, 2009, s.204.

²¹ Melih GÜRSOY, **age**, s.205.

²² World Economic And Financial Surveys (Regional Economic Outlook), Oct.2010, s. x, <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2010/eur/eng/ereo1010.pdf>>, (Erişim: 07.12.2010).

34'ü ise durumun değişmeyeceğine inanmaktadırlar. Ekonomik ortamdaki iyileşme beklentisi Türkiye açısından da iç açıcı görülmemektedir. Uluslararası yatırımcıların yaklaşık % 40'ı Türkiye'deki yatırımlar için ekonomik ortamın daha kötüye gideceğine inanırlarken, % 60 gibi büyük bir bölümü, hükümetin açıkladığı yeni teşvik sisteminin bile önümüzdeki dönemdeki yatırım kararlarını yeterince etkileyemeyeceğini düşünmektedirler. Yine aynı dönemde yatırım yapmayı düşünüyor musunuz sorusuna hayır cevabı verenlerin oranı % 40'ın üzerine çıkarken, yatırımcıların diğer % 40'ı ise ekonomik gelişmelere göre davranacaklarını ve bekle gör politikası izleyeceklerini belirtmektedirler²³.

Zakaria, "The recession's real winner" başlığı ile kaleme aldığı makalesinde, 2008'de dibe vuran dünya ekonomisinin, yine dünyanın önde gelen ekonomileri tarafından kurtarıldığını savunmaktadır. Zakaria'ya göre 2009 yılında yaşanan en şaşırtıcı gelişme Hindistan, Çin, Endonezya gibi ekonomileri canlı kalan ülkelerin ekonomik durgunluğa büyük direnç göstermesidir. Zakaria makalesinde, sadece ayakta kalmakla yetinmeyip üstelik büyük bir ilerleme gösteren Çin'e özellikle işaret etmektedir. Çin ekonomisinin 2009 yılında %8,5 gibi yüksek bir oranda büyüyerek ihracatının, 2008 yılının başlarında gerçekleşen ihracat rakamlarının neredeyse iki katına ulaşabileceğini öne sürmektedir. Zakaria Çin'in bu başarısını, büyük ölçüde uygulanan etkili hükümet politikalarına bağlamakta ve Çin'in küresel krize diğer ülkelerden farklı bir pozisyonda girdiğini, ülkenin büyük ölçüde ticari fazlasının bulunduğunu ve hızlı büyüme oranını dengelemek için de faiz oranlarını yükselttiğini açıklamaktadır. Zakaria, Çin bankalarının krizden önce tüketici harcamalarını ve yoğun kredi akışlarını dizginlediğini ve Çin hükümetinin krizle birlikte yeniden büyümek için klasik politikalara başvurabildiğinin altını çizmektedir²⁴.

Çin'in avantajlarından birisi de, küresel krizle birlikte ülkelerin büyük bölümünde ulusal gelirlerin önemli ölçüde düşmesi ve Çin mallarının diğer ülkelerin mallarına göre nispeten ucuz hale gelmiş olmasıdır. Çünkü düşük gelir düzeylerinde tüketiciler, daha çok ucuz mallara yönelmektedirler. Zakaria; Lehman Brothers'ın battığı, AIG'nin sarsıldığı ve dünya üzerindeki bir çok bankanın bilançolarının çöktüğü 2008 Yılı Ekim ayını hatırlatarak, o yıl tüm kredilerin dondurulduğunu ve ticaretin durma noktasına geldiğinin altını çizmektedir. Çok kritik bir dönemeçten geçen küresel ekonomideki bu olumsuzlukların atlatılabilmesi için, başta ABD olmak üzere pek çok ülkede yoğun önlemlerin alınmakta olduğunu, ancak buna rağmen krizin olumsuz etkilerinin henüz giderilemediğini açıklamaktadır²⁵.

Wolfgang Münchau, uluslararası sermaye piyasalarının uzun zamandan beri yeni bir balona sürüklendiğini, bundan önceki gayrimenkul,

²³ Turk.internet.com Haber Merkezi, "Yased Global Krizden Çıkış için 2010 Sonrasını İşaret Etti", 29.09.2009, <<http://www.turk.internet.com/haber/yazigoster.php3?yaziid=25127>>, (Erişim: 16.12.2009).

²⁴ Fareed ZAKARIA, "The Recession's Real Winner (China turns crisis into opportunity)", **Newsweek World**, 17.10.2009, <<http://www.newsweek.com/id/218282>>, (Erişim: 23.11.2009).

²⁵ Fareed ZAKARIA, **age**, 17.10.2009.

kredi, sermaye ve emtia balonlarının yeniden oluşmaya başladığını, bugünkü yaşananların daha çok, düşük faiz oranı ve enflasyonla tetiklenen 2003 ve 2004 yıllarına benzediğini belirtmektedir. Yine Münchau'ya göre yüksek enflasyon beklentilerinin yeniden filizlenmesi ile birlikte, merkez bankalarının daha büyük hızla para politikalarına yönelebileceğini ve kısa süreli bir enflasyon balonunun yeniden ekonomik durgunluklara yol açabileceğini, bunun da tüm piyasalarda yeni bir bankacılık krizini tetikleyebileceğine vurgu yapmaktadır.²⁶

Küresel bütünleşmenin büyük bir ivme kazandığı günümüz koşullarında ekonomik krizler, ülkeleri çok farklı kanallardan etkileyebilmektedir. Küresel piyasalarda yaşanan krizin etkisiyle yeniden oluşan kredi koşulları ve yavaşlayan ekonomik faaliyetler nedeniyle kredi artış hızının yavaşladığı gözlenmektedir. Bu yavaşlamada özel sermaye yatırımlarındaki düşüşün büyük payı bulunmaktadır²⁷. TEPAV'ın bir araştırmasına göre bu azalış o kadar ileri boyuttadır ki, özel sermaye akımlarında nerdeyse 1980'lere dönüş yaşanmaktadır. Özel sermaye akımlarının daraldığı bu dönemde, devletten devlete ve devletten özel sektöre kaynak aktarım mekanizmasının yeniden tasarlanması gereği ortaya çıkmıştır. Farklı ülkelerdeki ekonomi yönetimleri krize yönelik önlemler alırken, belirli bir koordinasyonu elden bırakmamak zorundadırlar. Yönetimlerin belli bir koordinasyon içinde olmaması halinde, ekonomiler arasındaki bağımlılığın 1990 öncesi düzeylere gerilemesi bile söz konusu olabilir. Bu durum hem gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasını, hem de gelişmiş ülkelerin kalkınmışlıklarını sürdürmesini engelleyebilecek önemli bir tehdittir.

1970 ve 1980'lerde küresel sermaye akımlarının GSMH'ya oranı % 1-2 dolaylarındayken, bu oranın sonraki yıllarda önemli ölçüde arttığı görülmektedir²⁸. Sermaye akımlarının dalgalı bir seyir izlediği 1990-2007 yılları arası üç dönemde ele alınabilir. Bu dönemlerden ilki; 1990-97 arası soğuk savaş sonrası küreselleşme dönemi, ikincisi 1997-2002 arası bölgesel krizler dönemi ve üçüncüsü ise 2002-2007 arası sermaye genişleme dönemidir. 1990-97 döneminde; sermaye akımlarının GSMH'lara oranının % 5'ler düzeyine ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde Meksika ve Türkiye'de yaşanan krizlerden dolayı oluşan daralma dışında, sermaye akımlarında çok önemli artışlar söz konusu olmuştur. 1997 Asya kriziyle başlayan dönemde ise Rusya, Arjantin ve Türkiye krizleri ardı ardına sıralanmış ve bu krizler, uluslararası sermaye akımlarının GSMH'lara oranını yeniden % 3'ler düzeyine geriletmiştir. 2002-2007 dönemi ise küresel bütünleşmenin ve buna bağlı olarak sermaye hareketlerinin tavan yaptığı bir dönem olmuştur. Bu

²⁶ Munchau WOLFGANG, "Countdown To The Next Crisis Is Already Under Way", Financial Times, 18.10.2009, <http://www.ft.com/cms/s/0/b82d2b96-bc02-11de-9426-00144feab49a.html?nclink_check=1>, (Erişim: 24.11.2009).

²⁷ <<http://www.tcmb.gov.tr/>>, (Erişim: 09.12.2009).

²⁸ TEPAV, "TEPAV G-20 Toplantısı Hazırlık Çalışmaları: Özel Sermaye Akımlarında 1980'lere Dönüş", TEPAV, 16.02.2009, s.1, <http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/DN_kriz_sermaye_akimlari.pdf>, (Erişim: 09.12.2009); TOBB, "Küresel Kalkınma Finansmanı 2009", Ekonomik Forum, Temmuz 2009, s:58-59, < <http://www.tobb.org.tr/ekonomikforum/2009/07/58-59.pdf>>, (Erişim: 09.12.2009).

oran daha 2002 yılı başlarında % 3 dolaylarında iken, 2007 sonlarında % 7'ler düzeyine ulaşmıştır. Ancak 2008 sonrasında yaşanan ve küresel boyuttaki etkisi daha da güçlü hissedilen krizle birlikte bu oran, yeniden 1990 öncesi düzeylere gerilemiş bulunmaktadır²⁹. Bu gerilemenin aşılammaması durumunda küresel krizin negatif etkilerinin daha da uzun sürmesi beklenebilir.

Bir ülkenin vergi gelirlerindeki düşüş o ülkedeki olumsuzlukları çoğaltabilir. Bazı gelişmiş ülkeler ve ülkemizdeki 2008 ve 2009 yılları arası vergi gelirleri incelendiğinde bu ülkelerin vergi gelirlerinde önemli düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Şöyle ki; İngiltere'de Ocak- Ağustos döneminde 2008 Yılı vergi gelirleri 160,5 milyar sterlinden 137,7 Sterline, Fransa'da 265,1 milyar Avro'dan 212,2 Avro'ya,, ABD'de 30 Eylül itibariyle 2524 Milyar Dolardan 2105 milyar Dolara, Avustralya'da 284.5 Milyar Dolardan 264.5 Milyar Dolara ve Türkiye'de ise 140.3 milyar dolardan 139.2 Milyar dolara düşmüş olduğu görülmektedir. Bu verilere göre vergi gelirlerindeki en büyük düşüş: -%20 ile Fransa'da, -%17 ile ABD'de, - %14 ile İngiltere'de, -%7 ile Avusturya'da ve -%0,8 ile Türkiye'de ortaya çıkmıştır. Vergi gelirlerindeki bu düşüşün bütçe açıklarını büyüterek ekonomileri daha da olumsuz etkileyeceği beklenebilir³⁰.

5. KRİZ ÖNLEME MEKANİZMALARI

Son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin büyük çoğunluğunun finansal nitelikli olduğu gözlenmektedir. Finansal piyasalarda yaşanan belirsizlik ve istikrarsızlıklar reel sektörü de olumsuz etkileyerek krizleri tetiklemektedirler. Bazı yaklaşımlara göre, 1990'lardan itibaren ülkemizde yaşanan ekonomik krizlerde finansal serbestleşmenin önemli etkisi bulunmaktadır. Bu görüştekilere göre, finansal serbestliğin getirdiği olumsuz sonuçların temelinde şu hususlar yer almaktadır³¹:

*Serbestleşme ile birlikte finansal sistemin düzgün işleyebilmesi için, yeni finansal kurum ve araçlara ihtiyaç artmıştır. Bunların oluşması zaman almakta ve finansal akışı izlemek güçleşmektedir.

* Son yıllarda, ihtiyat fonları gibi esas amacı para üzerinden spekülasyon işlemleriyle para kazanmak olan şirketler çoğalmıştır. Muhtemel risklere karşı bir önlem aracı olarak düşünülen (hedge) fonlar, uygulamada spekülasyon bataklara dönüşmüş ve fon piyasasında olup biteni izlemek zorlaşmıştır.

* Spekülasyon para oyunları ile amaçları para üzerinden para kazanmak olan spekülasyoncuların devreye girmesi, piyasada yüksek karlılığa ilişkin beklentileri artırmış, iç piyasadaki reel faizlerin yabancı piyasalara göre daha yüksek tutulmasıyla birlikte bu beklentiler tırmanmıştır. Bu

²⁹ TEPAV, **age**, s.2; TOBB, **age**, s.58 – 59.

³⁰ Şükrü KIZILOĞLU, “Ekonomik Krizin Vergi Gelirleri Ve Bütçeye Etkileri”, **Hürriyet Gazetesi**, 10. 12,2009.

³¹ Gülten KAZGAN, **age**, s.231.

tırmanış yerli ve yabancı sermayeye de desteklenince, rasyonel olması beklenen davranışlar yerini sürü politikalarına terk etmiştir. Bir olumsuzluk durumunda ortaya çıkan bu aynı yönlü davranışlar muhtemel krizlerin tetikleyicisi olabilmektedir.

Monetaristlerin büyük çoğunluğu, krizlerin aynı zamanda kendi çözümlerini de üretecekleri görüşünü savunmaktadırlar. Sayıları az olmakla birlikte bazı monetarist karşıtı düşünürler de bu görüşe destek vermektedir. Bunlara göre paniğin devamına göz yumulmalıdır. Hatta bazıları krizde olan bir mali sistemin desteklenmesine gerek olmadığı fikrini savunmakta ve sıkı kurallar koymanın sorunları daha da çözümsüz kılacağını öne sürmektedirler. Bu görüştekilere göre yeterli bir faiz oranı teklif etmeyi göze alanlar, kriz ortamında bile büyük krediler elde edebilir ve işlerini yoluna koyabilirler³².

Esasen kriz konusunda deneyimli ülkeler, bu konuda hiç deneyimi olmayan ülkelere göre daha avantajlıdır. Örneğin; ülkemizdeki 2001, 2008 ve sonrası yaşanan krizler karşılaştırıldığında 2001'deki kriz öncesi olgularla 2008 ve sonrasındaki kriz öncesi olgular arasında önemli benzerlikler bulunmasına karşın, 2001 krizinde kurlarda yaşanan ani yükselişler ve faiz oranlarında ortaya çıkan inanılmaz artışların, 2008 sonrasında o ölçüde yaşanmadığı görülmektedir. Bu durumu tablo 1'den de izlemek mümkündür.

Tablo 1: 2001 ve 2008 Krizleri Başlangıçlarının Karşılaştırması

	2001 krizi sonrası	2008 krizi sonrası
Kur artış oranı	% 138,8	% 41,7
Faizlerin artış oranı	% 401,5	% 58
MB döviz rezervlerindeki azalma	% 43	% 20
GSMH küçülmesi (ilk çeyrek)	%11.8	%14.3
İşsizlik oranı	% 8.4	% 14

Kaynakça: Fatih ÖZATAY, (2009), **Finansal Krizler ve Türkiye**, Doğan Kitap, İstanbul, ss:138-141.

Yukarıdaki tabloya göre döviz kuru ve faizlerin artış oranı ile Merkez Bankası döviz rezervlerindeki azalma yönünden, 2001 krizinin 2008 sonrası krize göre daha ağır geçtiğini söylemek mümkündür. Bu sebepten dolayı 2008 sonrası krizin ülkemize olan etkileri tam olarak algılanamamıştır. Oysaki Tablo 1'deki verilere göre 2008 sonrası krizin ülke ekonomisine olan negatif etkisi, özellikle GSMH'nin azalması ve işsizlik oranının artması yönünden 2001 krizine göre daha fazladır. İki kriz arasındaki bu farklılıkta 2001'deki 57. hükümetin koalisyonlara dayalı bir hükümet olması ve o dönemde yaşanan bazı talihsiz siyasi gelişmelerin piyasalara olumsuz yansımalarının önemli etkisi bulunmaktadır.

³² Charles P. KINDLEBERGER, *age*, s. 221.

Ülkemiz insanının geçmişten ders alarak kriz nedeniyle oluşan ani spekülâtif ataklara aşırı tepki vermemesinin de bu farklılıkta önemli bir payı olduğu düşünülmektedir. Kriz ortamında ortaya çıkabilecek en önemli sorun gerçek kur düzeyinin belirlenememesidir. Uygulanan ekonomik politikalarından ötürü bazen TL aşırı değerlenmekte, bu durum da ihracatı negatif etkilerken, ithalatı tetikleyebilmektedir. Son yıllarda dış ticaret açıklarının inanılmaz boyutlara ulaşmasında bu yanlış kur politikaların büyük etkisi bulunmaktadır. Yetersiz döviz rezervleri ve aşırı döviz talebi bu olumsuzluğu daha da büyütebilmektedir. Bu durumda ülke, beklenmedik bir kur düzeyi ile karşı karşıya kalabilmektedir. Üstelik dengesiz koşullarda kurlar artarken döviz talebi daha hızlı artmakta bu durumda kurlar daha da yükselmektedir. Tüm bunlara ülkenin risk priminin ilavesi de dengesizlikleri büyütebilmektedir. Bu nedenlerle kurlar gerçek düzeylerinde tutulmaya çalışılmalı, aşırı ya da eksik değerlenmelere fırsat verilmemelidir.

Artan teknoloji ve iletişim ağlarında ortaya çıkan baş döndürücü gelişmeler sonucu krizin erken duyulması ve tüm dünyaya anında servis edilmesinden dolayı yayılma etkisiyle yaşanan olumsuzlukların daha da artabileceği düşünülse bile bazen bunun tersi durumlar da söz konusu olabilmektedir. Zaten son dönemlerde yaşanan teknolojik gelişmeler, ülkeler ve firmalar açısından önemli fırsatları da beraberinde getirmiştir. Günümüzdeki yeni ekonomiler, bir bakıma bu artan teknolojinin bir sonucudur. Yükselen teknoloji ve ilerleyen iletişimle birlikte yeni ekonomiler yatırımlarda ciddi bir envanter kontrolü sağlayarak, kaynakların optimal dağılımına ilişkin daha iyi çözümler üretebilmektedir. Yenilikler hız kazandıkça üretim artmaktadır. Artan talep koşullarında bu hızlı üretim artışı, ekonomi krize sürüklenirken de sürmektedir. Ancak ekonomi krize girdiğinde üretimi kısıtlayan arz değil de talep yetersizliği ise, her şey tersine dönmekte ve kısılan talep nedeniyle üretim hız kesmekte ve bu durum işsizliğe neden olmaktadır³³.

6. KÜRESEL KRİZİN TÜRKİYE BOYUTU

Bir ülkenin ekonomik performansı ile o ülkenin bankacılık sistemi arasında güçlü bir ilişki vardır. Ekonomiyi besleyen en önemli kaynak sermayedir. Sermayeyi hayata geçiren en iyi güç bankacılık sistemidir. Ülkemiz, 2001 krizi öncesi dönemlerde bankacılık sistemi açısından oldukça yetersizdi. Esasen 1980 sonrası yaşanan ekonomik krizlerde, bankacılık sistemindeki yetersizliklerin derin izleri bulunmaktadır. Bu dönemde onlarca bankanın battığı ya da büyük yolsuzluklar nedeniyle bu bankaların Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumuna devredildiği ve yeniden yapılandırıldığı bilinmektedir. Yeniden yapılandırma ile birlikte bankacılık sistemimiz büyük ölçüde değişmiş ve bu değişme, yabancı banka sayısının artmasında önemli bir etken olmuştur. 1980 yılında ülkemizdeki yabancı

³³ Joseph E. STIGLITZ, **90'ların Yükselişi** (Orijinal Adı: The Roaring Nineties, Copyright 2003), CSA Global Yayın Ajansı, Mart 2004, İstanbul, s.182.

banka sayısı 4 iken, günümüzde 17'ye yükselmiştir³⁴. Ancak bazı kesimler bu yabancı bankacılığa karşı çıkmaktadırlar. Yabancı bankacılığa karşı çıkışın nedenlerinden birisi, stratejik sektör olan bankacılığın yabancıların inisiyatifine bırakılmasıdır. Bunun bazı riskleri beraberinde taşıyacağı ve bu risklerin, hem siyasi hem de ekonomik olabileceğine vurgu yapılmaktadır. Ortaya çıkabilecek bu riskleri; modern kolonizasyonculuk, dışlanma riski, kriz, kırılabilirlik gibi olumsuzluklar, bağımlılık riski, arbitraj, sermaye ve mevduat çıkışı gibi riskler olarak sıralamak mümkündür³⁵.

Ülkemiz bugün, bankacılık faaliyetleri ve yabancı finansal sermaye çekme açısından geçmiş dönemlere göre daha avantajlı durumdadır. 2001 krizinden sonraki dönemde Türk bankacılık sisteminde daha iyi bir izleme ve denetleme mekanizması oluşturulmuştur. Bu durum yabancı finansal yatırımcılar açısından da güven veren bir gelişmedir. Basel II kriterleri de güçlü bir bankacılık sistemi için etkili olmuştur. Çünkü sermaye maliyetleri bankalar açısından düşmüş, sektör için daha yüksek bir hizmet kalitesi ve gelişmiş risk ölçüm sistemine dönük beklentiler bu cazibeyi artırmıştır. Yabancı sermayeyi Türk finansal sektörüne iten bu faktörlere rağmen Türkiye'nin hala bazı yapısal sorunlara sahip olduğu da görülmektedir. Yabancı banka sayısının önemli ölçüde artmasına rağmen, yabancı banka varlıkları rasyosu halen %12'ler düzeyinde bulunmaktadır³⁶.

Türkiye'deki ortak kanaat 2008 ve sonrası krizin daha çok dış kaynaklı olduğu şeklindedir. Hükümet tarafından yapılan açıklamalar Türkiye'nin krizden çok fazla etkilenmediği yönündedir. Ancak işsizlik verileri bu görüşü çok fazla desteklememektedir. Ülkemiz kriz öncesinde enerji ve petrolde büyük ölçüde dışa bağımlı olmasından dolayı, artan petrol fiyatlarından büyük ölçüde olumsuz etkilenmiştir. Oysaki küresel krizle birlikte daralan petrol talebi, dünya petrol fiyatlarını büyük ölçüde aşağı çekmiştir. Petrol fiyatlarındaki bu düşüşe rağmen daralan iç ve dış talep ve üretilen ürünlerin yeterince pazarlanamaması, üretimde büyük düşüşlere yol açmıştır. Bu nedenle sanayi sektöründe pek çok firma kapanmış ve bu durum işsizlik oranlarının yüksek ölçüde artmasına neden olmuştur.

Bir ülkedeki ekonomik olumsuzlukların en önemli bir göstergesi, o ülkenin ürettiğinden çok daha fazlasını tüketmesidir. Üretim ve tüketimdeki bu negatif denge, dış ticaret açıklarını çoğaltmakta, negatif tasarruflar artmaktadır. Bu durumda ülkemiz daha fazla borçlanma gereği duymaktadır. Tasarruf açığı olan bir ülke, uluslararası sermayeden de yararlanamıyorsa yeterince yatırım yapamıyor demektir. Yeterince yatırım yapılamayan bir ülkede üretim, katma değer, istihdam ve dolayısıyla milli gelir kolaylıkla artmaz. Bu durumda ülke yoksullaşır ve refah düzeyi düşer. Böyle durumdaki bir ülke, refah düzeyini artırmak ve artan refahı sürdürebilmek için, büyük

³⁴ VİKİPEDIA, Türkiye'deki Bankalar Listesi, 2010, <http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye'deki_bankalar_listesi#T.C3.BCrkiye.27de_kurulmu.C5.9F_yabanc.C4.B1_bankalar>, (Erişim:26.11.2010).

³⁵ Tekin AKGEYİK, Arif YAVUZ, "Türk Bankacılık Sektöründe Yabancı Girişi: Risk mi? Fırsat mı?", ss:25-60, İstanbul Fakültesi Mecmuası, 59. cilt, Sayı:2, Yıl 2009, İstanbul,2010 s.42-55.

³⁶ Tekin AKGEYİK, Arif YAVUZ, agm s42-44.

ölçüde yabancı fonlara muhtaç hale gelir. Yabancı fonların ve uluslararası doğrudan sermayenin bir ülkeye gelmesi ve yatırım yapabilmesi için, o ülkenin güvenilir bir ülke olması ve aynı zamanda iyi bir kurumsal alt yapıya sahip olması gerekir. Ulusal bir ekonomide gelirler düşükse, beklentiler olumsuzsa, iç ve dış ürün talebi yeterli değilse, yatırımcıların karlılık beklentileri düşükse, özel sektör yatırım yapmakta çok istekli davranmayacağı gibi, yabancı doğrudan yatırımlar için de olumlu bir ortam oluşmaz. Böyle bir durumda kamusal teşvik ve destekler gündeme gelebilir. Ancak kamunun yeterli desteği verebilmesi için elinde fon fazlasının olması gerekir. Bunu sağlamanın belki en güvenilir yöntemi vergi gelirlerinin artmasıdır. Vergi gelirleri yeterince artmadığı için, kamunun iç ve dış borcu giderek artmakta ve bütçe dengeleri bozulmaktadır. Örneğin 2009 yılı bütçe açığı öngörülenin aksine çok büyük bir artış göstermiş ve 52,215 milyar TL'ye ulaşmıştır³⁷.

2010 yılında da hükümetçe 50,1 milyar TL'lik bütçe açığı öngörülmüştür. Beklenen bu açık bazı ekonomik birimlerce çok inandırıcı bulunmamıştır. Ancak 2010 yılı henüz tamamlanmamış olmasına rağmen, Maliye Bakanlığının 2010 Ekim ayı bütçe açıklama raporu, bu tahminlerin aksine, bütçe açığı konusunda iyimser bir sonuç ortaya koymuştur. Şöyle ki, Ocak-Ekim 2010 dönemi bütçe açığı bir önceki yılın aynı dönemine göre, 43,2 milyar TL'den, 23,1 milyar TL'ye gerilemiştir. Bütçe açığındaki bu düşüşte aynı dönem vergi gelirlerindeki %18'lik artışın, kuşkusuz önemli bir rolü bulunmaktadır³⁸. Yine de bütçe açıklarının 2009 yılından itibaren büyük artış göstermesi, 1980 öncesi ve sonrasında ağırlıklı olarak bu açıklar yüzünden 3 rakamlı enflasyonlara maruz kalmış ülkemiz için kaygı vericidir. Bütçe açıklarının tümüyle ortadan kalkması ve enflasyonun Maastricht Kriterleri'ne uygun bir seviyeye çekilebilmesi için³⁹, güvenilir finansal kaynaklara dayalı acil önlemlerin alınması gerekmektedir.

2008 ve sonrası ülkemizde yaşanan krize yönelik en negatif gelişme emek sektöründe yaşanmıştır. İşsizlik oranları giderek artmıştır. Krizin en derin hissedildiği 2001 yılı krizinde bile işsizlik oranları % 8,4 iken, 2009 yılında bu oran nerede ise iki kat artarak % 16,1'lere yükselmiştir. Gerçi krizin hafiflemesiyle birlikte işsizlik oranı önemli ölçüde düşmüştür. Ancak hala çok yüksek düzeylerde dir. Sadece işsizlik verilerine bakarak bir kanıya varmak elbette mümkün değildir. Ancak 2008 ve sonrasına ilişkin verilere bakıldığında bazı ekonomik göstergelerin nasıl olumsuz değiştiği açıkça görülmektedir. Bu döneme ilişkin ekonomik göstergeler tablo 2'de verilmiştir.

³⁷ Maliye Bakanlığı, Nisan Ayı Bütçe Gerçekleşmeleri Raporu, Nisan 2010, s.1, <http://www.maliye.gov.tr/basin_aciklama/2010/2010NiSAN.pdf>, (Erişim: 25.05.2010).

³⁸ Maliye Bakanlığı, Maliye Bakanlığı 2010 Ekim Ayı Bütçe Gerçekleşme Raporu, 2010, http://www.maliye.gov.tr/basin_aciklama/2010/Ekim_ayi_butce_gerceklesmeleri-raporu.pdf, (Erişim: 25.11.2010).

³⁹ Halil SEYİDOĞLU, *Uluslararası Finans*, Kurtiş Matbaası. 4. Baskı, İstanbul 2003, s.26.

Tablo 2: Türkiye'nin Yıllara Göre Bazı Temel Ekonomik Göstergeleri

Yıllar/ Göstergeler	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
TÜFE %	68,5	29,7	18,4	9,4	7,7	9,7	8,4	10,1	6,5 ^b
GSYİH Büyümesi %	-5,7	6,2	5,3	9,4	8,4	6,9	4,5	1,1	-4,7 ^c
Kapasite Kullanım Oranı %	71,7	76,2	78,5	81,5	80,3	81,0	81,8	78,1	68,9 ^f
Sanayi Üretimi Değişimi %	-8,7	9,4	8,8,	9,8	5,5	5,8	5,4	-0,9	-9,6 ^c
Cari İşlemler Dengesi (milyon \$)	3,760	-0,626	-7515	-14431	-22088	-32051	-38219	-41289	-13854 ^f
Dış Ticaret Dengesi (milyon \$)	-3363	-6360	-13489	-22736	-33001	-40962	-46677	-52844	-38.415 ^h
İhracat fob (milyon \$)	34703	40666	52318	68444	78174	92915	114332	132027	102129 ^a
İthalat fob (milyon \$)	37103	45701	63285	87773	107053	130086	156142	201963	140926 ^a
Doğrudan yatırımlar (milyon \$)	2855	939	1253	2024	8726	19261	19766	15414	5694 ^d
MB Rezervleri (milyon \$)	19943	28300	35294	37642	50236	60707	74028	72946	74836 (son çeyrek) ^g
Dış Borç Stoku (milyar \$)	113592	129701	144260	160789	168808	207764	248958	277115	271100 g
İMKB Piyasa Değeri (GSYİH%)	28,26	15,79	21,01	23,54	33,40	30,10	39,61	19,1	-
İşgücüne katılım Oranı %	49,8	49,6	48,3	48,7	48,3	48,0	46,20	46,9	45,9 ^f
İşsizlik Oranı %	8,4	10,3	10,5	10,3	10,3	9,9	10,30	11,00	16,1 ^f

Kaynak: <http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1192690844822/4298146-1233304628466/200911statsTR.pdf>, Erş.21.01.2010

^a[http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Treasury%20Web/Statistics/Economic%20Indicators/egosterge/V-DisTicaretveOdemelerDengesi/Dis%20Ticaret%20ve%20Odemeler%20Dengesi.xls#V.2.1.1R1C1](http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Treasury%20Web/Statistics/Economic%20Indicators/egosterge/V-DisTicaretveOdemelerDengesi/Dis%20Ticaret%20ve%20Odemeler%20Dengesi.xls#V.2.1.1R1C1;);

^b<http://www.hazine.org.tr/ekonomi/enflasyon.php>;

^c<http://www.hazine.org.tr/ekonomi/ubuyume.php>; <http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/YASEDUDYRaporu-2009yilsonu-Subat2010.pdf>

^d<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3587&sayfa=giris&metod=IlgiliGosterge>

^e<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6247>;

^f<http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/uyptablo16.pdf>

^g<http://www.gso.org.tr/?gsoHaberID=1792>

^hhttp://www.dunyagazetesi.com.tr/dis_ticaret_dengesi_74991_haber.html

ⁱ<http://www.dunya.com/haber.asp?id=77929>, Erişim: 25.05.2010

Tablo 2'deki verilerden; GSYİH'nın süratle azaldığı, 2002–2007 yılları arasındaki büyüme oranı ortalama olarak % 6,6 düzeylerinde iken, 2008 yılında % 1,1'e ve 2009 yılında ise % -4,7'ye gerilediği görülmektedir. Kapasite Kullanım oranları ise 2004 yılından itibaren %80'lerin üzerinde seyrederken, ekonomik krizin kendini en çok hissettirdiği 2009 yılında % 69'un da altına düştüğü görülmektedir. Sanayi üretimi; 2008 yılında 2007 yılına göre % -0,9 azalmışken, 2009 yılında bu azalış % -9,6 düzeyine ulaşmış bulunmaktadır. Yine tablodaki verilerden, rezervlerde önemli bir düşüşün yaşanmadığı, hatta 2009 yılı rezerv miktarının 2008 ve önceki yıllara göre daha da artarak 74,8 milyar \$'a yükseldiği görülmektedir. Dış borç stokunun da 2001 yılından itibaren sürekli olarak artış göstermesine ve 2001 yılında 113,6 milyar \$ olan dış borç stokunun 2008 yılında 277,1 milyar \$'a yükselmesine rağmen, 2009 yılında faiz oranlarında yaşanan önemli düşüşe paralel olarak 271,1 milyar \$ olarak gerçekleştiği görülmektedir.

Yine tablo 2'den, cari işlemlerdeki negatif açığın, 2008 ve sonrasında yaşanan ekonomik daralmadan ötürü önemli ölçüde azaldığı ve küresel kriz öncesindeki son üç yılda 30- 40 milyar \$ aralığında seyreden açığın, 2009 yılında 13,854 milyar \$'a gerilediği görülmektedir. Bu azalışta 2009 yılında gerçekleşen dış ticaret hacminin de büyük etkisi bulunmaktadır. Zira dış ticaret verilerine bakıldığında 2009 yılı ihracatında bir önceki yıla göre yaklaşık 30 milyar \$ düzeyinde bir düşüş yaşanmışken, ithalatta yaklaşık 60 milyar \$ bir düşüşün yaşandığı görülmektedir. Esasen cari açık ve ekonomik kriz arasında çok yakın ilişki bulunmaktadır. Genellikle, cari açığın GSYİH ya oranı %4'ün üstüne çıktığında bu durumun krize davetiye çıkardığı kabul edilmektedir. Türkiye örneğine bakıldığında gerek 1994, gerekse 2001 krizi öncesi bu oranların aşıldığı, 1994 ve 2001 krizlerinin bundan sonra başladığını ve krizle birlikte peş peşe yüksek devalüasyonların yapıldığı görülmektedir⁴⁰. Yine aynı dönemde İMKB'nin piyasa değerinin GSYİH'ya oranında önemli bir düşüş yaşanmış ve bu oran 2007 yılında % 39,6 iken, 2008 yılında yaklaşık iki kat bir azalışla, % 19,1'lere düşmüştür. Borsadaki bu büyük düşüş bir anlamda 2008 ve sonrasında yaşanmakta olan krizin adeta bir habercisi niteliğini taşımaktadır.

5. SONUÇ

2008 ve sonrasında gelişen küresel kriz başta ABD ve AB olmak üzere ülkelerin pek çoğunu etkisi altına almış gözükmektedir. Bu küresel krizin olumsuz etkileri dünyada ve ülkemizde belli ölçüde azalmakla birlikte halen sürmektedir. Bu olumsuzlukların ne zaman sona ereceği henüz tam olarak bilinmemektedir.

Küresel kriz en olumsuz etkisini, işsizlik ve büyüme oranlarında göstermiştir. Ülkelerin hemen hepsinde işsizlik sorunu tüm diğer sorunların önüne geçmiş durumdadır. Ülkemizde de en olumsuz etki, krizin en çok

⁴⁰ Mehmet GÜNAL, **Ekonomi Nereye Gidiyor** . Yeni Dönem Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2007, s.71.

hissedildiği döneme göre üretim artmış ve işsizlik oranları nispeten azalmış olmasına rağmen, işsizlik oranlarının halen yüksek seviyelerde seyretmesidir.

Küresel bütünleşmenin çok büyük ivme kazandığı günümüz koşullarında ekonomik krizler, ülkeleri çok farklı kanallardan etkileyebilmektedir. Ülkemizdeki ortak kanaat 2008 ve sonrası krizin daha çok dış kaynaklı olduğu şeklindedir. Ülkemizde, kriz konusunda bir algılama sorunu da bulunmaktadır. Zira bazı ekonomik ve siyasi çevreler krizin çok derin olumsuz sonuçlar yarattığını ve bu negatif etkinin henüz tam olarak giderilemediğinde ısrar ederken, özellikle iktidar ve iktidara yakın çevreler olaya siyasi bir perspektiften bakıldığını ve kriz konusunun çok abartıldığını ileri sürmektedirler.

Kriz konusunda deneyimli ülkeler, bu konuda hiç deneyimi olmayan ülkelere göre daha avantajlı durumdadırlar. Ülkemizde de böyle bir deneyimin yavaşta olsa geliştiği görülmektedir. Ülkemiz insanının geçmişten önemli dersler çıkardığı ve kriz nedeniyle oluşan ani spekülasyon ataklara karşı eskisi kadar aşırı tepki vermediği, daha rasyonel bir davranış biçiminin ülkemizde yerleştiği gözlenmektedir.

Krizlere karşı koymada güçlü bir bankacılık sistemine sahip olmanın önemi oldukça büyüktür. Yabancı fonların ve uluslararası doğrudan yatırımcıların ülkeye gelmesi ve yatırım yapabilmesi her şeyden önce, o ülkenin güvenilir bir ülke olmasına ve aynı zamanda iyi bir kurumsal alt yapıya sahip olmasına bağlıdır. Bunun için güven kaybına neden olabilecek uygulamalardan özenle kaçınmak gerekir.

Bir ülkenin ekonomik sorunları aşabilmesi, amaçlanan refah düzeyini yakalayabilmesi ve kriz ortamlarından uzak durabilmesi için etkili para ve maliye politikaları ve güven verici uygulamalara büyük gereksinim vardır. Nitekim ekonomik krizle birlikte üst üste açıklanan ekonomik paketler, krizin olumsuz etkilerini azaltmada önemli bir rol üstlenmiştir. Güven verici uygulamalar sadece ekonomik boyutlu da değildir. Ekonomik boyut yanı sıra, hem siyasi hem de sosyal boyut göz önünde tutulmalıdır.

Her önlem zamanında alınsa bile, eğer bir ülkede toplumsal tasarruflara yeterince önem verilmiyorsa, o ülke çoğu zaman bazı olumsuzluklarla karşı karşıya demektir. Bu yüzden her koşulda toplumsal tasarruflar özendirilmeli ve üretkenlik desteklenmelidir. Ayrıca üretkenler daima yeni teknolojilere yönlendirilmelidir. Dünyada sadece borca dayalı kalkınan bir ülke örneği yok gibidir. Bu bakımdan küresel rekabet gücü sağlamada toplumsal tasarrufların büyük payı ve önemi bulunmaktadır.

Kriz tetikleyen nedenlerin başında dış ticaret açıkları gelmektedir. Bu açıklar çoğu kez cari işlemler dengesini bozmaktadır. Böyle bir durumda ödemeler bilançosunu dengede tutabilmek için aşırı borçlanma gereği duyulmakta ve aynı zamanda ülkenin döviz rezervleri süratle tükenmektedir. Bu durum çoğu kez kurlarda aşırı oynaklığa neden olmakta ve döviz en gereksinim duyulduğu anda döviz çıkışları hızlanarak, ülkenin ekonomik istikrarını bozucu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Borçlanma elbette ki gerektiğinde başvurulabilecek bir kaynaktır ancak, borçlanmada uzun vadeli

ve uygun koşullu kredilerin sağlanması yoluna gidilmelidir. Ülkemizde 1980 sonrası yaşanan tüm krizlerde sıcak para denilen ani para çıkışlarının büyük olumsuz etkisi olmuştur. Bu bakımdan kısa süreli sıcak para girişleri mutlaka sınırlandırılmalı ve reel yatırımlar özendirilmelidir.

KAYNAKÇA

1. AKGEYİK T, YAVUZ A., “Türk Bankacılık Sektöründe Yabancı Girişi: Risk mi? Fırsat mı?”, ss:25–60, İstanbul Fakültesi Mecmuası, 59. cilt, Sayı:2, Yıl 2009, İstanbul, 2010.
2. AKTAN, C. C. ve H. ŞEN, “Ekonomik Kriz, Nedenler ve Çözüm Önerileri”, Yeni Türkiye Dergisi, 2002/1, s.1. <http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/toplam-kalite/aktan-sen-ekonomik-kriz.pdf>, (Erişim:24.11.2010).
3. DEĞİRMEN, S. v.d, “Kriz Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Reel Ekonomi Göstergeleri”, **Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri**, Editörler: SEYİDOĞLU, H. ve R. YILDIZ, Makale Derlemesi, Arıkan Yayınları, Denizli, 2006.
4. EĞİLMEZ, M. , **Küresel Finans Krizi**, Remzi Kitapevi, 5. Basım, Mart, 2009.
5. Finanstrend.com, “TEPAV’ın 2010 Bütçe Açığı Tahmini 70 Milyar Lira” 25.11.2009, <<http://www.finanstrend.com/haber/42208/TEPAV%C4%B1n-2010-b%C3%BCt%C3%A7e-a%C3%A7%C4%B1%C4%9F%C4%B1-tahmini-70-milyar-lira>>, (Erişim: 28.12.2009).
6. FREEMAN A, .KAGARLITSKY B., **Küreselleşmenin Krizi**, (Çeviri, İ.YILDIZ, B.KARA)Yordam Kitap, Ayhan Matbaası, İstanbul 2007.
7. GÜNAL, M. Ekonomi Nereye Gidiyor. Yeni Dönem Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2007.
8. GÜRSOY, M. Ekonomik ve Finansal Krizler Dünü ve Bugünü, MG Yayınları, İstanbul, 2009.
9. KAZGAN G. Türki’ye **Ekonomisinde Krizler** (1999–2001), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2008.
10. KEPENEK, Y. , ve N. YENTÜRK, Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitapevi, 22. Basım, 2009.
11. KESKİN H. ve DULUPÇU, M. A. “Küresel Finansal Krize Yönelik Değerlendirmeler Üzerine Bir Eleştiri”, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı: 7, 2008.

12. KINDLEBERGER, C.P., **Cinnet, Panik ve Çöküş (Mali Krizler Tarihi)**, Çev; Neşenur DOMANIÇ, Scala Yayıncılık, Nisan 2004, İstanbul, 2004
13. KIZILOĞLU, Ş., “Ekonomik Krizin Vergi Gelirleri Ve Bütçeye Etkileri”, **Hürriyet Gazetesi**, 10.12.2009.
14. KİBRİTÇİOĞLU, A., “Türkiye’de Ekonomik krizler ve Hükümetler, 1969–2001” Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt 1, Yıl 7, Sayı 27 (Eylül-Ekim): s. 174–182; <http://www.econturk.org/Turkiye.htm><http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ytd-kibritcioglu.pdf> s.9. Erişim: 24.11.2010.
15. Maliye Bakanlığı, Nisan Ayı Bütçe Gerçekleşmeleri Raporu, Nisan 2010, s.1, http://www.maliye.gov.tr/basin_aciklama/2010/2010NiSAN.pdf, (Erişim: 25.05.2010).
16. Maliye Bakanlığı, Maliye Bakanlığı 2010 Ekim Ayı Bütçe Gerçekleşme Raporu, http://www.maliye.gov.tr/basin_aciklama/2010/Ekim_ayi_butce_gerceklesmeleri-raporu.pdf, (Erişim: 25.11.2010).
17. PAYA, M., **Makro İktisat**, Filiz Kitapevi, İstanbul, 2007.
18. SEYİDOĞLU, H., **Uluslar arası Finans**, Kurtiş Matbaası. 4. Baskı, İstanbul 2003.
19. STIGLITZ, Joseph E. **90’ların Yükselişi** (Orijinal Adı: The Roaring Nineties, Copyright 2003), CSA Global Yayın Ajansı, Mart 2004, İstanbul.
20. TEPAV, “TEPAV G-20 Toplantısı Hazırlık Çalışmaları: Özel Sermaye Akımlarında 1980’lere Dönüş”, TEPAV, 16.02.2009, s.1, http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/DN_kriz_sermaye_akimlari.pdf, (Erişim: 09.12.2009).
21. TEPELİ, S., Newsweek, 01.11.2008, <http://www.newsweekturkiye.com/haberler/detay/13696/Yarinin-sorusu?reload=true>, (Erişim: 23.11.2009).
22. TOBB, “Küresel Kalkınma Finansmanı 2009”, Ekonomik Forum, Temmuz 2009, s:58-59, <http://www.tobb.org.tr/ekonomikforum/2009/07/58-59.pdf>, (Erişim: 09.12.2009).
23. Turk.internet.com Haber Merkezi, “Yased Global Krizden Çıkış için 2010 Sonrasını İşaret Etti”, 29.09.2009, <http://www.turk.internet.com/haber/yazigoster.php3?yaziid=25127>, (Erişim: 16.12.2009).
24. ÖZATAY, F., **Finansal Krizler ve Türkiye**, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.
25. VİKİPEDIA, Türkiye’deki Bankalar Listesi, 2010, http://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye'deki_bankalar_listesi

- #T.C3.BCrkiye.27de_kurulmu.C5.9F_yabanc.C4.B1_bankalar>, (Erişim:26.11.2010).
26. WOLFGANG M., “Countdown To The Next Crisis Is Already Under Way”, Financial Times, 18.10.2009, <http://www.ft.com/cms/s/0/b82d2b96-bc02-11de-9426-00144feab49a.html?nclick_check=1>, (Erişim: 24.11.2009).
27. World Economic And Financial Surveys (Regional Economic Outlook), Oct.2010, <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2010/eur/eng/ereo1010.pdf>>, (Erişim 07.12..2010).
28. YILDIRIM, O., “Kriz Deneyimlerinin Kavramsal Olarak Farklılaştırılması: Latin Tipi Kriz ve Asya Tipi Kriz Modelleri”, **Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri**, Editörler: SEYİDOĞLU, H., R. YILDIZ, Makale Derlemesi, Arıkan Yayınları, Denizli, 2006.
29. ZAKARIA F., “The Recession’s Real Winner (China turns crisis into opportunity)”, **Newsweek World**, 17.10.2009, <<http://www.newsweek.com/id/218282>>, (Erişim: 23.11.2009).
30. <<http://www.tcmb.gov.tr/>>, (Erişim: 09.12.2009).
31. <<http://siteresources.worldbank.org/TURKEYINTURKISHEXTN/Resources/455687-1192690844822/4298146-1233304628466/200911statsTR.pdf>>, (Erişim: 21.01.2010).
32. <<http://www.hazine.gov.tr/irj/go/km/docs/documents/Treasury%20Web/Statistics/Economic%20Indicators/egosterge/V-DisTicaretveOdemelerDengesi/Dis%20Ticaret%20ve%20Odemeler%20Dengesi.xls#V.2.1.!R1C1>>, (Erişim: 21.01.2010).
33. <<http://www.hazine.org.tr/ekonomi/enflasyon.php>>, (Erişim: 21.01.2010).
34. <<http://www.tuik.gov.tr/Gosterge.do?id=3587&sayfa=giris&metod=IlgiliGosterge>>, (Erişim: 21.01.2010).
35. <<http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=6247>>, (Erişim: 21.01.2010).
36. <<http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/uyptablo16.pdf>>, (Erişim: 21.01.2010).
37. <<http://www.gso.org.tr/?gsoHaberID=1792>>, (Erişim: 21.01.2010).
38. <http://www.dunyagazetesi.com.tr/dis_ticaret_dengesi_74991_haber.html>, (Erişim: 21.01.2010).
39. <<http://www.hazine.org.tr/ekonomi/ubuyume.php>>, (Erişim: 21.01.2010).
40. <<http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/YASEDUDYRaporu-2009yilsonu-Subat2010.pdf>>, (Erişim: 21.01.2010).
41. <<http://www.dunya.com/haber.asp?id=77929>>, (Erişim: 25.05.2010).